

Андрій КЛОС
(*Нікополь, Україна*)

Початковий етап розміщення примусово евакуйованих забужан в Запорізькій області

У 1944–1946 рр. на підставі угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 р. [1, арк. 1–12] (Люблінська угода) відбулась примусова евакуація до УРСР забужан – польських “громадян української, білоруської, російської та русинської національностей” [1, арк. 1–12], які, також, в одних і тих же документах на загал означалось, як “українське населення” [1, арк. 1–12]. Маючи різні назви вони складали єдину етнічну групу за походженням, мовою, культурою та належністю до східного обряду. Ці польські громадяни складали національну меншість Речі Посполитої Польської і до застосування репресії – примусової евакуації, у 1944–1946 роках, до УРСР, проживали в межах Польської держави на своїх споконвічних руських (українських) землях Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння.

Вивчення комплексів документів щодо примусової евакуації польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей у 1944–1946 рр. та заходів органів влади УРСР з їх інтеграції в місцях поселення в примусовій евакуації на Наддніпрянщині, що зберігаються в фондах українських архівів, є актуальним і важливим дослідженням з новітньої історії України, недоступним за часів СРСР через обмеження та секретність. Опрацювання цих джерел дозволяє більш повно відтворити картину репресій здійснених радянською тоталітарною системою, розширивши її фактичним матеріалом щодо акції з примусової евакуації – репресії за етнічною ознакою польських громадян української, білоруської, російської та русинської

національностей на підставі Люблінської угоди від 09.09.1944 р. Саме ця акція докорінно змінила долю майже півмільйона польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей у середині ХХ ст. та їх нащадків у наступний період, призвівши до порушення прав і свобод людини та громадянина, втрати Батьківщини, приватного майна та тяжких страждань. Це, за своїми сутнісними ознаками, співвідносно з такими репресіями радянської тоталітарної системи, як розкуркулення та заслання на примусові роботи трудового селянства, депортацією народів-громадян СРСР і репресіями проти інших польських громадян, а також з заходами проведеними нацистами з вивезення громадян окупованих країн на примусові роботи до Німеччини.

Подібні розвідки сприяють формуванню об'єктивного бачення перебігу та обставин примусової евакуації 1944–1946 рр. у фазі розміщення та інтеграційних заходів, що проводились радянською владою щодо забужан в місцях поселення в примусовій евакуації в регіонах УРСР. А також, надають можливість з'ясувати коло причин застосування даної акції, що є підставою для відновлення історичної справедливості, щодо однієї з репресованих радянською тоталітарною системою в часи Другої світової війни та повоєнний період етнічних груп, реабілітація якої не проведена ще і до сьогодення. Актуальність статті зумовлена тим, що дана проблема має недостатнє опрацювання в сучасній українській історіографії, не зважаючи на те, що кількість примусово евакуйованих за Люблінською угодою від 09.09.1944 р. в УРСР складає лише за офіційною оцінкою 482.880 осіб [2, арк. 34].

Мета дослідження – на підставі вивчення архівних джерел, що зберігаються у фондах Державного архіву Запорізької області (далі – ДАЗО) та Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України (далі – ЦДАВОУ) висвітлити перші постанови керівництва УРСР та області щодо розміщення примусово евакуйованих забужан в місцях спеціального поселення на Наддніпрянщині та безпосередньо в Запорізькій області.

З даної теми, щодо документів Державного архіву Запорізької області, є окрема стаття Бондаря В. та Величко О. “Українські переселенці з Польщі на теренах Запорізької області 1944–1946 рр. (оригінальні документи з фондів Держархіву Запорізької області)” [3, с. 200–218], в якій у науковій обіг введено 16 документів зі справ фондів ДАЗО: ф.п-102, оп.1, спр.1085, 1109, 1168, 1213, 1216; ф.п-102,

оп.2, спр.127, 244; ф.р-182, оп.4, спр.56, 57, 62; ф.р-488, оп.7, спр.6; ф.р-1944, оп.2, спр.31, 33. Ці документи вибірково висвітлюють спектр актуальних проблем з якими зіткнулись забужани в радянській дійсності у 1945–1946 рр.

В нашій статті запропоновано розгляд документального матеріалу більш раннього періоду, який охоплює початковий етап примусової евакуації – осінь-зиму 1944 р., та робиться спроба на його підставі з'ясувати мотиви проведення радянською тоталітарною системою акції на підставі Люблінської угоди від 09.09.1944 р.

На нашу думку однією з причин примусової евакуації забужан була гостра потреба радянської держави в якісній, але дешевій робочій силі у зв'язку з нестачею трудових резервів пов'язаною, як з довоєнними репресіями з розкуркулення та заслання трудового селянства і репресіями за етнічною ознакою, так і з обставинами викликаними Другою світовою війною, яка кривавим ураганом пронеслась з Заходу на Схід і у зворотному напрямку по широкій смузі західних регіонів СРСР охопивши повністю території радянських житниць УРСР та БРСР.

Підтверджує цей факт щодо спорожніння, зокрема, німецьких колоній додаток до “Справки о наличии свободных мест в восточных областях УССР на 15.XI-1944 года”, що була адресована заступнику голови РНК УРСР Старченко В.Ф. начальником Управління при РНК УРСР по справам евакуації розселення В.Івановим від 17.10.1944 р.:

“Размещение в областях УССР крестьян, переселяющихся из районов Польши. По сообщению облорганizaц. можно разместить в свободн. домах немецких колоний (в тыс. человек): Днепропетровская – 3,5, Запорожская – 24,0, Херсонская – 8,0, Николаевская – 20,0, Одесская – 20,0. Примечание: Размещение переселяемых из Польши украинцев в Днепропетровской, Запорожской, Херсонской, Николаевской и Одесской областях запроектировано в домах бывших немецких колоний. В одной свободной постройке намечено вселить семью в составе 4 человек”. [4, арк. 185].

Примусово евакуйованих розміщували у будинках, що були залишені виселеними з території Запорізької області під час репресій німцями, болгарами, греками та ін. [3, с. 201].

Для реалізації розміщення примусово евакуйованих польських громадян української, білоруської, російської та русинської національ-

ностей в УРСР був розісланий лист голови Ради народних комісарів УРСР, секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова №53/320в від 24.10.1944 р. до голів виконкомів облрад та секретарів Обкомів КП(б)У Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Запорізької (не вказана Одеська) областей у якому ставилось до відома:

“В соответствии с соглашением Правительства Украинской ССР и Польским Комитетом Национального освобождения “Об эвакуации украинского населения”, часть украинского населения, которая изъявит свое согласие эвакуироваться в Южные районы УССР и поселится в колхозах, будет размещаться путем допреселения его в существующие колхозы Вашей области. Срок прибытия населения на территорию Вашей области установлен с 15 октября 1944 года по 1 февраля 1945 г. Учитывая государственную важность данного мероприятия наметить план расселения и хозяйственного устройства этих семей (хозяйств) в существующих колхозах области. Оформление членством в колхозе прибывшей в порядке эвакуации из Польши семьи (хозяйства) должно производиться в полном соответствии с принятым Уставом сельхоз артели по данному колхозу” [4, с. 135–136].

Тобто, від самого початку радянська влада бачила у примусово евакуйованих польських громадянах української, білоруської, російської та русинської національностей потенційних колгоспників, які на рівні з уже наявними, стануть дармовою робочою силою та основою економічної могутності режиму. Тому й планувалось переважну масу примусово евакуйованих розмістити саме у вище перерахованих областях з уже існуючою системою колгоспної праці.

Найбільш раннім документом, що стосується цього питання в ДАЗО фонд ф. р-1335 оп. 9 Постанови Ради Народних Комісарів УРСР, у справі № 21 є “Постановление № 1678 Совета Народных Комисаров УССР и Центрального Комитета КП(б) 15 декабря 1944 года: О подготовке к приему, размещению и устройству украинского населения, эвакуируемого с территории Польши, и утверждении плана расселения”. Ця постанова починається з наступного:

“Придавая исключительное политическое и хозяйственное значение делу эвакуации украинского населения с территории Польши на территорию Украинской ССР, Совет Народ-

ных Комиссаров УССР и Центральный Комитет КП(б)У считают необходимым обратить особое внимание исполкомов Облсоветов и обкомов КП(б)У на важность своевременного проведения мероприятия по подготовке к приему и расселению и хозяйственному устройству эвакуируемого украинского населения” [5, арк. 206].

Таким чином, примусовій евакуації забужан надавалось “исключительное политическое и хозяйственное значение”. Виключним політичним значенням було – очищення споконвічних руських (українських) земель – Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння, які залишались у межах повоєнної Польської держави, від національної меншини – польських громадян української, білоруської, російської і русинської національностей. Це констатує “Заключительный отчет Главного Уполномоченного Правительства Украинской Советской Социалистической Республики по эвакуации украинского населения с территории Польши о выполнении Соглашения от 9-го сентября 1944 года между Правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения об эвакуации украинского населения с территории Польши” від 14.02.1947 р. секретарю Центрального Комітету КП(б)У Д. С. Коротченку, в якому підкреслено: “Соглашение явилось прекрасным разрешением вопроса о национальном меньшинстве в Польше и подготовляло почву к незыблемости новых государственных границ между Советской Украиной и демократической Польшей.” [2, арк. 145]. А також, категорично сформульовано у “Відозві до українського населення Люблінського воєводства” виданій в Любліні у травні 1946 року Люблінським воєводою В. Рузгою: “Питання про національні меншості не повинно існувати в Польщі” [6, арк. 367].

Економічною ж метою було використання забужан на примусових роботах в колгоспах УРСР, які у зв’язку з лихоліттями Другої світової війни потребували робочих рук. Про їх нестачу в колгоспах, радгоспах та МТС свідчить в справі “Постановление Совета Народных Комиссаров СССР № 310 от 26 марта 1944 г. “О порядке мобилизации на сельскохозяйственные работы в колхозы, совхозы и МТС трудоспособного населения городов и сельских местностей 1944 году”, де зазначається:

“Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляет:
Сохранить на 1944 год установленный Постановлением
Совнаркома Союза ССР и ЦК ВКП(б) от 13 апреля 1942 г.

№ 507 порядок мобілізації на сільхоз роботи в колхозы, совхозы и МТС трудоспособного населения городов и сельских местностей” [7, арк.64].

Документ явно свідчить про нестачу робочої сили у сільському господарстві СРСР, яку намагались компенсувати додатковими резервами.

У Постанові №1678 також повідомляється, що:

“Проведенной на местах проверкой состояния подготовки к приему, размещению и устройству украинского населения, эвакуируемого с территории Польши в Николаевской, Днепропетровской, Запорожской, Одесской и Херсонской областях установлено, что там, где исполкомы райсоветов и райкомы КП(б)У своевременно подготовились к приему и хозяйственному устройству эвакуируемых семей, прием и расселение эвакуируемого из Польши украинского населения проходит удовлетворительно” [5, арк. 206].

Треба зазначити, що ставлення зі сторони органів радянської влади УРСР до примусово евакуйованих забужан мало суто спожи-вацький характер, про що констатовано у цьому ж документі:

“Наряду с этим, Совнарком УССР и ЦК КП(б)У отмечают, что в ряде районов Днепропетровской, Запорожской и Херсонской областей имеет место невнимательное и формальное отношение к прибывающим в порядке эвакуации семьям, к их приему и хозяйственному устройству в колхозах. Прибывшие эвакуированные семьи по несколько дней ожидают на станциях перевозки их на места в колхозы. Помещения и квартиры для них заранее не подготовлены, массово-разъяснительная работа среди прибывшего населения проводится недостаточно. В Мелитопольском районе, Запорожской области, Синельниковском и Сталинском районах Днепропетровской области, исполкомы райсоветов и райкомы КП(б)У этих районов, только с прибытием эвакуированных разослали актив в колхозы для установления, какое количество семей и в каких колхозах можно расселить” [5, арк. 206].

І лише на фоні цих явних проблем, що тривали вже більш ніж місяць, з часу прибуття перших примусово евакуйованих польських

громадян української, білоруської, російської та русинської національностей до УРСР ще у першій половині листопада, вирішується:

“В целях своевременной подготовки к приему и расселению вновь прибывающего эвакуированного из Польши украинского населения, Совет Народных Комиссаров УССР и Центральный Комитет КП(б)У ПОСТАНОВЛЯЮТ:

1. Утвердить предоставленный Управлением по делам эвакуации при Совнарком УССР план расселения в областях УССР всего учтенного к эвакуации на 1 ноября 1944 года Главным Уполномоченным Правительства УССР с территории Польши украинского населения согласно приложению 1.

2. Обязать председателей исполкомов Облсоветов депутатов трудящихся и секретарей обкомов КП(б)У:

а. в соответствии с планом, утвержденным пунктом 1 настоящего постановления, до 25 декабря 1944 года подготовить места для поселения в колхозах области;

в. провести массовую работу по разъяснению устава сельхозартели, оказывая всемерную помощь в скорейшем приеме их в члены колхозов и предоставлении им приусадебных участков, в соответствии с уставом сельхозартели, по каждому колхозу” [5, арк.207].

Тобто, найшвидший прийом польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей до колгоспу і мав “исключительное хозяйственное значение” для радянської системи, яка і вчинила злочин примусової евакуації з метою примусового використання забужан у системи колгоспного господарювання, як дармової робочої сили.

Сумська, Полтавська, Харківська, Ворошиловградська, Сталінська і Кіровоградська області також були призначені для прийому примусово евакуйованих польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей:

“7. Разрешить исполкомам Облсоветов депутатов трудящихся Сумской, Полтавской, Харьковской, Ворошиловградской, Сталинской и Кировоградской областей организовать в аппарате исполкомов Облсоветов сектора по расселению украинского населения, эвакуируемого с Польши, в составе 4-х работников, согласно приложению 2”. [5, арк.208].

До цього дня в апараті виконкомів Облради не було секторів з розселення примусово евакуйованих:

“8. Просить Государственную Штатную Комиссию при СНК СССР утвердить установленные штаты секторов по расселению в аппаратах исполкомов Облсоветов депутатов трудящихся” [5, арк.208].

Далі подаються додатки до Постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У [5, арк.209]:

“Приложение 1 к постан. СНК УССР и ЦК КП(б)У № 1678 от 15 декабря 1944 года.

План расселения в областях Украинской ССР всего учтенного к эвакуации на 1 ноября 1944 года Главным Уполномоченным Правительства УССР с территории Польши украинского населения.

№№ пп	Наименование областей поселения	Количество семей/хозяйств	В них душ населения
1.	Сумская	2714	10856
2.	Полтавская	3000	12280
3.	Харьковская	5600	22311
4.	Ворошиловградская	8729	35766
5.	Сталинская	7293	29045
6.	Запорожская	8283	33198
7.	Днепропетровская	8169	32882
8.	Кировоградская	5557	22300
9.	Николаевская	7771	31021
10.	Одесская	3086	12344
11.	Херсонская	6350	25637
	Итого по восточным областям УССР	66552	267640
12.	Волынская	1752	7104
13.	Ровенская	1623	6483
14.	Дрогобычская	1584	6278
15.	Львовская	1797	7155
16.	Станиславская	1500	6030
17.	Тернопольская	1298	5116
	Итого по западным областям УССР	9554	33166
	Всего по УССР	76106	305806

Дана таблиця не лише надає інформацію щодо планованої кількості розселення примусово евакуйованих по всіх областях УРСР, але і опосередковано інформує про масштаби застосування тиску на польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей в місцях їх постійного проживання в межах Речі Посполитої Польської зі сторони всіх зацікавлених у цьому сторін вже на початковому етапі примусової евакуації, що виключає розпопуляризований тоталітарною пропагандою аспект добровільності перебігу даної евакуації.

Наступним є “Приложение 2 к постанов. СНК УССР и ЦК КП(б)У № 1678 от 15 декабря 1944 года. ШТАТНОЕ РАСПИСАНИЕ сектора по расселению эвакуируемого из Польши украинского населения аппарата исполкомов Сумского, Полтавского, Харьковского, Кировоградского, Ворошиловградского и Сталинского Облсоветов” [5, арк. 210]:

№№ пп	Наименование должностей	Количество	Должностной оклад в месяц
1.	Начальник сектора	1	800
2.	Старший инспектор	1	650
3.	Инспектор	2	550
	Итого	4	2550

Треба звернути увагу, що керівні органи УРСР, як складової СРСР, роблять розпорядження про виділення значного матеріального потенціалу та фінансових об’ємів для проведення примусової евакуації польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей в той час коли триває Друга світова війна і ці засоби дуже потрібні для її ведення. Відбуваються транспортні витрати на перевезення польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей, в обласних створюються “Сектори з розселення евакуйованого з Польщі українського населення” на роботу кожного з яких щомісячно виділяється 2550 радянських карбованців.

Напрошується лише один висновок, що примусово евакуйовані польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей, за розрахунками авторів проекту примусової евакуації за Люблінською угодою, в результаті її здійснення, повинні були принести настільки високий економічний ефект своєю діяльністю в УРСР, який би перекрив ці витрати та приніс надприбуток. Цей ефект

звичайно ж був досягнутий застосуванням забужан на примусових роботах у колгоспах. Інше будь-яке благодійне трактування цієї акції, в форматі турботи про польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей, не витримує критики з точки зору принципових засад людожерської сутності тоталітарного режиму СРСР.

Вже на середину листопаду в Запорізькій області нараховувався значний контингент примусово евакуйованих забужан, про що свідчить довідка надана Секретарю ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку:

“По сообщениям заведующего сельхозотделом Запорожского обкома КП(б)У тов. Савенко. На 15 ноября 1944 года в область прибыло 226 хозяйств украинского населения с территории Польши, в том числе: 5.XI – прибыло 56 семейств, которые размещены в колхозах Куйбышевского района. 10.XI - прибыло 68 семейств, которые размещены в колхозах Запорожского сельского района. 12.XI – прибыло 102 семьи, которые размещены в колхозах Запорожского сельского района. Каждая семья в среднем привезла с собой по одной лошади и одной корове” [4, арк.186].

Наступна довідка начальника Управління при РНК УРСР по справам евакуації і розселення українського и польського населення Б. Іванова на ім'я заступника Голови РНК УРСР В. Ф. Старченка інформує:

“По состоянию на 23 ноября 1944 года на территорию Украинской ССР прибыло в порядке эвакуации с территории Польши украинского населения (563 вагона) семей (хозяйств) – 919, в них душ 3223. Эвакуированные привезли с собой крупного рогатого скота 868 голов, лошадей 571, свиней 55. Прибывшее с территории Польши украинское население размещено: в Запорожской области (вагонов 376) семей 627, в них душ – 2270, с ними крупного рогатого скота – 586 голов, лошадей – 404; в Днепропетровской области (вагонов 145) семей 242, в них душ 786, с ними крупного рогатого скота 233 голов, лошадей 139, свиней 41; в Николаевской области (вагонов 42) семей 50, в них душ 167, с ними крупного рогатого скота 49 голов, лошадей 28, свиней 14” [4, арк.188].

Таким чином можна бачити, що на початковому етапі основна маса примусово евакуйованих направляється в три області – Запорізьку, Дніпропетровську та Миколаївську, притому домінуючою за кількістю примусово евакуйованих забужан була Запорізька область. Оскільки переважна більшість переселенців були селянами, то місцеве керівництво змушувало їх вступати до колгоспів, здебільшого це здійснювалося без їхньої на те згоди: насамперед усуспільнювались коні, інша худоба, сільгоспремнанент [3, с. 201]. Цей фактаж щодо примусу вступу до колгоспу і усуспільнювання коней, худоби, сільгоспремнаненту примусово евакуйованих польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей підкреслено аналогічний зі злочинною акцією з розкуркулення трудового селянства та примусового втягнення до колгоспів, який був завершений в СРСР у 1930 році суцільною колективізацією, але спрямований вже проти іноземних громадян.

Цікавим щодо дослідження питання розселення примусово евакуйованих у 1944–1946 роках забужан в Запорізькій області в означений період серед архівних матеріалів Виконавчого Комітету Запорізької обласної Ради депутатів трудящих (облвиконкому), які зберігаються у фонді ф. р-1335, оп. 14 є Протоколи засідань виконкому. В справі №27 зустрічаємо найбільш ранній з виявлених документів щодо розселення примусово евакуйованих забужан – “Постановление Исполкома Запорожского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Обкома КП(б)У № 809-а от 21 ноября 1944 года. г. Запорожье “О подготовке, приеме и размещении прибывающих из Польши переселенцев-украинцев” [8, арк. 131].

Цей документи починається з критики діяльності Райкомів і Райвиконкомів області:

“Исполком Облсовета и Бюро Обкома КП(б)У отмечают, что многие Райкомы и Райисполкомы не серьезно отнеслись к выполнению решения бюро Обкома и Облисполкома о подготовке к приему и размещению переселенцев-украинцев из Польши. До сего времени не подготовились к приему и размещению переселенцев – В.Токмакский, Андреевский, Черниговский, Н.Василевский и другие районы. Подобраные жилые помещения не утеплены, топливо не подвезено”. [8, арк.131].

Треба врахувати, що 21 листопада це вже пізня осінь досить холодна пора року в Запорізькій області, не говорячи вже про саму зиму, яка наступала зі своїми морозами і житлові приміщення, які не були утеплені, а також не підвезене паливо це те, що могло призвести до серйозних страждань прибуваючих примусово евакуйованих. Самостійно на місцях поселення в примусовій евакуації в УРСР польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей облаштуватися і загосподарювати не могли, тому що тут вони не мали приватної власності, вона була залишена в місцях постійного проживання на терені Польської держави. Таким чином забужани попадали в пряму залежність від радянських органів місцевого самоврядування та голів колгоспів, яким належало все в сільській колективізованій місцевості. Але як з'ясовується з вищенаведеного останні ігнорували елементарні потреби пограбованих в результаті акції з примусової евакуації польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей. Найбільш вразливою категорією були діти примусово евакуйованих, які отримували психологічний стрес, моральні та фізичні страждання в результаті зміни усталеного місця проживання, тривалої і важкої дороги та побутових незручностей на новому місці поселення в примусовій евакуації. Але як бачимо це мало обходило керівників радянської системи, які, як правило, вище за все ставила лише власну вигоду, не зважаючи на жодні жертви, як це видно з подальшого тексту цього документа:

“Первое поступление, прием и размещение переселенцев в Запорожском, Мелитопольском и Осипенковском районах показывает, что отдельные Райкомы и Райисполкомы не поняли политической важности этого вопроса и проявляют недостаточную организованность в размещении переселенцев, как это имеет место в Мелитопольском районе, где совершенно не подготовили помещения и руководство района проявило полную беззаботность в приеме переселенцев. Среди прибывших переселенцев не проводится массово-разъяснительная работа, отсутствует информация, Райкомы КП(б)У и Райисполкомы не знают материальное и имущественно состояние переселенцев”. [8, арк.131].

Що вказує на те, що для місцевої районної влади примусово евакуйовані були обтяжливою турботою, що потребувала додаткової уваги.

“Исполком Облсовета и Бюро Обкома КП(б)У постановляют:

1. Утвердить план размещения переселенцев в колхозах, на ноябрь-декабрь месяц с. г. в количестве 2649 семейств – 9920 человек (по районам прилагается).

2. Указать секретарю Мелитопольского РК КП(б) В т. Бандуристу и председателю райисполкома т.Тюкову на безответственное отношение с их стороны к принятию и размещению переселенцев и потребовать немедленно устранить допущенные ошибки в этом вопросе.

3. Обязать председателей Райисполкомов, секретарей райкомов КП(б)У:

в) при отсутствии отдельных помещений временно разместить эвакуированные семьи в домах колхозников с согласия последних, утеплить их и подвезти топливо.

г) Оказать всемерную помощь эвакуированным семьям в хозяйственном их устройстве в колхозах, а также в скорейшем приеме их в члены колхоза.

5. Обязать Райкомы КП(б)У и Райисполкомы организовать систематическое проведение агитационно-массовой работы среди переселенцев, выделив для этой цели лучших агитаторов, организовать разъяснение прибывающим переселенцам значение колхозного хозяйства, изучение устава сельхозартели и т. п.

6. Предложить секретарям Райкомов КП(б)У лично участвовать во встрече прибывающих переселенцев, повседневно интересоваться их бытовым и хозяйственным устройством, имея в виду, что вопрос о приеме, размещении и хозяйственном устройстве переселенцев имеет важное политическое и хозяйственное значение” [8, арк. 131–132].

Вище перераховані пункти показують те, що примусово евакуйовані польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей були цікаві для радянського керівництва, лише як робоча сила в колективізованому сільському господарстві. Акцентовано це було прописано у фразях: “в скорейшем приеме их в члены колхозов”, “разъяснение прибывающим переселенцам значения колхозного хозяйства, изучение устава сельхозартели”, “вопрос о приеме, размещении и хозяйственном устройстве переселенцев имеет важное политическое и хозяйственное значение”.

Дані дії за своє суттю є тотожними до примусових робіт, на яких використовувались іноземні громадяни вивезені нацистами до Німеччини в роки Другої світової війни, тим більше, що акція примусової евакуації польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей за угодою між урядом УРСР і ПКНВ про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 р. була укладена за часів тієї ж Другої світової війни. Ці дії, вчинені зі сторони державних органів УРСР, явно підпадають під категорію – військові злочини та злочини проти людяності, які були визначені в Статуті Міжнародного Нюрнберзького військового трибуналу 8 серпня 1945 р. в статті 6: “b) военные преступления увод в рабство или для других целей гражданского населения оккупированной территории; ограбление общественной или частной собственности; разорение, не оправданное военной необходимостью, и другие преступления; c) преступления против человечности: порабощение, ссылка и другие жестокости, совершенные в отношении гражданского населения до или во время войны, или преследования по политическим или религиозным мотивам в целях осуществления или в связи с любым преступлением, подлежащим юрисдикции Трибунала, независимо от того, являлись ли эти действия нарушением внутреннего права страны, где они были совершены, или нет. Руководители, организаторы, подстрекатели и пособники, участвовавшие в составлении или в осуществлении общего плана или заговора, направленного к совершению любых из вышеупомянутых преступлений, несут ответственность за все действия, совершенные любыми лицами в целях осуществления такого плана” [9, с. 763–770].

У цій же Постанові № 809-а вказано планову кількість сімей і осіб примусово евакуйованих забужан по районах Запорізької області на листопад-грудень 1944 р.:

“Приложение № 1. Распределение семейств переселенцев по районам области [8, арк. 133]:

Наименование районов	Количество семейств	Количество душ
Запорожский	500	2000
Красноармейский	100	399
Н.Николаевский	200	817
Куйбышевский	300	1215

Черниговский	400	1215
В.Токмакский	200	817
Михайловский	200	816
Мелитопольский	150	615
Осепенковский	100	407
Гуляйпольский	100	407
Пологовский	100	406
Ореховский	199	806
Всего	2649	9920

Наступним документом який стосується примусово евакуйованих забужан є “Рішення виконкому Запорізької обласної Ради депутатів трудящих № 810 від 22 листопада 1944 року. м. Запоріжжя. “Про утворення в апараті Облвиконкому Сектору по розселенню Українського населення евакуйованого з Польщі”:

“Відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 17-го листопада 1944 р., Виконком Облради депутатів трудящих рішає:

1. Утворити в апараті Виконкому Облради Сектор по розселенню українського населення, що евакуюється з Польщі в кількості 4-х працівників і підпорядкувати голові облвиконкому.

2. До остаточного опрeдiлення структури сектору штатною Комісією, затвердити нижче зазначений штат і посадові оклади:

Начальник сектору.... - 1000 крб. на місяць

Ст. Інспектор - 700 -//-

Інспектор - 600 -//-

Секретар-друкарка ... - 300 -//-

3. Призначити начальником Сектору тов. Ніконова Іван Івановича, звільнивши його від роботи в Облкомунгоспі.

4. Доручити тов. Ніконову негайно укомплектувати апарат сектору відповідними працівниками, розробити і внести на розгляд Виконкому Облради міроприємства по забезпечення розселення українського населення з Польщі в колгоспах області” [8, арк.134].

З вказаного документу випливає, що він був створений на підставі постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 17-го листопада 1944 р. Але на той час процес примусової евакуації вже тривав і в Запорізьку область вже прибували перші ешелони з забужанами – “Уже 1-го ноября 1944 года был отправлен первый эшелон с эвакуируемыми из села Стрельцы, Грубешувского района, состоявший из 28-ми вагонов, в которых было отправлено 78 хозяйств, насчитывающий 290 человек. Эшелон был отправлен со станции Владимир-Волынский с назначением на станцию Ново-Хортица, Запорожской области” [2, арк. 26]. А також пригадаймо, вже наведену інформацію, що до колгоспів Куйбишевського району Запорізької області перші примусово евакуйовані забужани прибули вже 5 листопада 1944 року [4, арк. 186].

Але владою не було ще створено органів, які б, безпосередньо, займались прийомом, розміщення та облаштуванням примусово евакуйованих польських громадян. Цей факт лише підкреслює споживацький характер ставлення щодо забужан зі сторони державних органів УРСР, які не обтяжували себе зайвими клопотами щодо дешевої робочої сили прибуваючої на її територію.

Зміст розглянутих документів засвідчує, що примусово евакуйовані на підставі Люблінської угоди від 09.09.1944 року, польські громадяни української, білоруської, російської та русинської національностей на момент прибуття до безпосереднього місця поселення в примусовій евакуації в межах УРСР восени – зиму 1944 р., були поставлені у тяжкі моральні та матеріальні умови, через абсолютну неготовність місцевих органів до прийняття примусово евакуйованих в плані створення нормальних умов життєдіяльності, що пов’язане, як з існуванням самої радянської системи взагалі так і з колгоспним типом господарюванням, який передбачав лише використання трудового потенціалу людей, а не їх добробут. Органи по безпосередньому прийому, розміщенню та облаштуванню примусово евакуйованих польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей на момент прибуття перших партій примусово евакуйованих не були створені, що приносило важкі матеріальні, а з ними і моралі страждання.

Таким чином, архівні документи, що висвітлюють початковий етап розміщення примусово евакуйованих за Люблінською угодою від 09.09.1944 р. польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей в Запорізькій області є важливим дже-

релом, що розширює інформаційну базу опису історичної долі прибуваючих на поселення в примусовій евакуації польських громадян української, білоруської, російської та русинської національностей в даному регіоні УРСР. Практичним застосуванням може бути перспективне використання даної інформації у більш широкому дослідженні та подальше опрацювання архівних матеріалів з викладеного питання у означеному ключі, а також використання даної інформації, як додаткової підстави для реабілітації даної групи жертв політичних репресій радянської тоталітарної системи.

Джерела і література:

1. ЦДАВОУ, ф. р-4959, оп.1т1, спр. 1.
2. ЦДАВОУ, ф. р-1, оп. 23, спр. 4356: Заключительный отчет Главного Уполномоченного Правительства Украинской Советской Социалистической Республики по эвакуации украинского населения с территории Польши о выполнении Соглашения от 9-го сентября 1944 года между Правительством Украинской ССР и Польским Комитетом Национального Освобождения об эвакуации украинского населения с территории Польши.
3. Бондар В., Величко О. Українські переселенці з Польщі на теренах Запорізької області 1944–1946 рр. (оригінальні документи з фондів Держархіву Запорізької області) // Архіви України. – К., 2005. – № 4 (257).
4. ЦДАВОУ, ф. р-2, оп. 7, том II, спр. 1420.
5. ДАЗО, ф. р-1335, оп. 9, спр. 21.
6. ЦДАВОУ, ф. р-4959, оп. 9, спр. 3: Відозва до українського населення Люблинського воєводства.
7. ДАЗО, ф. р-1335, оп. 9, спр. 28.
8. ДАЗО, ф. р-1335, оп. 14, спр. 27.
9. Действующее международное право. Том III. – М.: Московский независимый институт международного права, 1997.

Андрій Клос (Нікополь, Україна) Початковий етап розміщення примусово евакуйованих забужан в Запорізькій області

У статті розглянуто початковий етап розміщення примусово евакуйованих (за угодою між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 р.) забужан у Запорізькій області на підставі документальних матеріалів, які охоплюють період осені-зими 1944 р.

Ключові слова: угода, забужани, евакуація, репресії.

Андрій Кло́с (*Нікополь, Україна*) **Начальний етап розміщення
принудительно евакуированных забужан в Запоріжській області**

В статті розглянуто початковий етап розміщення примусово евакуйованих (по угодові між урядом УСРСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УСРСР від 9 вересня 1944 р.), забужан в Запоріжській області на основі документальних матеріалів, які охоплюють період осені-зимви 1944 р.

Ключові слова: угода, забужань, евакуація, репресії.

Andriy Klos (Nikopol, Ukraine) **Initial stage of placing forcedly
evacuated zabuzhan in the Zaporozhian district**

In the article the initial stage of placing is discredited forcedly evacuated (on agreement between the government of USSR and by the Polish Committee of National Liberation about evacuation of the Ukrainian population from territory of Poland and Polish citizens from territory of USSR on 9th of September, 1944), zabuzhan in the Zaporozhian district on the basis of documentary materials which engulf the period of the autumn-winter 1944.

Key words: the agreement, zabuzhans, evacuation, repressions.